
Dini Gelenek Bireysel Özgürlüğün Önünde Engel midir?

Bilal Sambur^o

Bireyin hayatının şekillenmesinde birçok faktör vardır. Bu faktörler bireyin hayatını etkilemekle birlikte bunların hiçbiri din ve gelenek kadar bireyi baştan sona var etme gibi büyük bir iddianın peşinde değildirler. Belki bu büyük iddiadan dolayı gelenek ve din arasında bir yakınlık ilişkisinden ziyade çoğu zaman bir özdeşlik ilişkisi kurulmaktadır. 'Din gelenektir' ya da 'gelenek dindir' şeklinde bir formülasyona dayanan bir dünya görüşü insanlığın dini tecrübesinde önemli bir dindarlık paradigmasını kristalize etmektedir. Gelenek bireyleri bir toplum içerisinde önceden varolan davranış, duygu ve düşünce kalıplarına yönelten ve kişileri o kalıplara uyma zorunda bırakan ideolojik bir mekanizmadır. Gelenğin bir parçası olarak düşünülen dinin geleneksel davranış kalıplarını onayladığı ve geleneksel olanın aynı zamanda dinsel olduğu şeklinde yaygın bir anlayış vardır. Din ve geleneği birbirine geçmiş bir ideolojik mekanizmanın parçaları haline getiren bu yaklaşım neyin dini neyin geleneksel olduğunu birbirinden ayırma olanağını imkansız kılmaktadır.

Yaşadığımız ortam içerisinde her ne kadar neyin dine ait olduğunu neyin geleneğe ait olduğunu net olarak birbirinden ayırdedemememize rağmen din ve geleneğin ikisinde yaşam boyu bireye rehberlik etme (*as the guidance of human life*) iddiası taşımaktadırlar. Kendisine insan yaşamının hidayet rehberi olma misyonunu atfeden dini gelenek bu stratejik iddiayla bireyi kendisinin bir parçası haline getirmeyi amaçlamaktadır. Bireye insanlığın manevi tecrü

^o Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Öğretim üyesi.

belelerini barındıran bir bilgelik deposu olduğunu söyleyen dini gelenek, kişiyle doğal bir yakınlık ilişkisi kurmaya çalışmaktadır. Geçmişin din tecrübesinin ve bilgeliğinin mirasçısı olma iddiasında bulunan dini gelenek, kişinin hayatında yapay ve geçici bir şey olmadığını vurgulamanın ötesinde bireyden şunu talep etmektedir: Dini geleneğin doğal, kalıcı ve meşru bir statüye sahip olduğunu bireyin kabul etmesi yeterli değildir. Bireyin bundan daha fazlasını yapması gerekmektedir. Dini geleneğin bireyden gerçekleştirmesini istediği ileri adım şudur: Bireyin dini geleneği içselleştirmesi ve geleneği manevi hayatı haline getirmesi. Dini geleneğin bu talebi dini geleneğin dışında bireyin varolmasını imkansız kılmaktadır. Çünkü bu talep bireyi bağımsız bir varlık olmanın ötesinde onu dini geleneğin bir parçası haline getirmektedir. Başka bir ifadeyle dini gelenek bireye dini tecrübeyi belirleyen bir süje olarak değil bilakis dini geleneğin kişiyi belirlediği bir obje olarak bakmaktadır. Dini gelenek açısından bireyin amaç olarak bir değeri bulunmamaktadır. O sadece dini geleneğin taleplerini yerine getiren bir araçtan fazla bir anlama sahip bulunmamaktadır. Bireyin spontane dindarlık tecrübesinin kendisini şekillendirmesi yerine geleneğe kendini esir eden bir din bireye hizmetten çok geleneğin hizmetinde olan araçlardan sadece bir tanesi olmaktan başka bir şey değildir. Gelenek ve dinin ittifakı bireyin onlar karşısındaki otonomluğunu tamamen ortadan kaldıracabilecek güçlü bir mekanizma yaratmaktadır.

Din gibi insan hayatının en temel kategorilerinden birini kontrolünde tutma gücüne sahip gelenek kavramının ne olduğu konusunda açık ve net fikirlere sahip bulunmamaktayız. Gelenek kavramı hayatımızın her tarafıyla ilişkilendirilebilmesine rağmen her seferinde onun içeriğini spesifik anlamlarla doldurarak kullanmaktayız. Bazen ona tarihsel bir anlam vermekte, bazen onu ideolojik ya da dini bir düşüncenin devamlılık arzeden birikimi olarak kullanmakta ya da bazen ona atalarımızın bilgeliğini bize aktaran bir yapı olarak yaklaşmaktayız. Gelenek kavramına yüklediğimiz anlamlar değişmesine rağmen gelenek kendisini din gibi çok güçlü bir olguyla ilişkilendirerek hatta özdeşleştirerek bizim için çok önemli hatta hayati hale gelmeyi başarabilmektedir. Geleneğin dinle kendisini ilişkilendirip dini bir ton kazanmasına *dini gelenek* diyebileceğimiz gibi, geleneğin dini bir ton kazanıp bir din haline gelmesine ise *gelenek dini* diyebiliriz. Dini gelenekte, birçok parçası arasında herhangi bir parçası haline gelirken geleneğin dinle kendisini bütünleştirerek dinin yerine ikame olmaktadır. Katolisizm geleneğin din haline gelmesinin en çarpıcı örneğidir. Ancak burada vurgulanması gereken merkezi bir karakter vardır: Gelenek-din ilişkisine ister dini gelenek diyelim ister gelenek dini diyelim din, gelenek tarafından işgale uğramaktadır. Başka bir ifadeyle din, geleneğin bir kolonisi haline gelmektedir. Dinin sürekliliği olan tecrübeler birikimine sahip olması doğal iken dinin gelenek tiranizminin kontrolüne girmesi ise büyük bir dejenerasyondur. Gelenek tiranizminin kontrolündeki bir din, artık özgür değildir. Özgürlük niteliğini kaybeden bir din,

bireyin özgün ve spontane tecrübesi olma durumundan çıkmış bulunmaktadır. Dindarlık alanını işgal eden dini gelenek, dindarlığın spontane olarak gelişmesine izin vermemekte, onu geleneksel dini kurumlar aracılığıyla merkezileştirmekte, planlamakta, yönlendirmekte ve idare etmektedir. Dini gelenek, bireye neyi nasıl yapması gerektiğini detaylı olarak söylemektedir. Bireye, kendisine söylenenleri yerine getirmekten başka bir şey kalmamaktadır. Dini geleneğin neyin nasıl yapılacağı şeklindeki direktifleri ışığında yerine getirilen dini uygulamalar, özgürlük ve yaratıcılıktan yoksun cılız, sönük ve işlevsiz dindarlık gösterisinden başka bir şey değildirler.

Dini gelenek adı altında hayata egemen olmaya çalışan kurumsal din, dindarlık olgusunu bireysel ve özgür bir tecrübe olmaktan çıkarmaktadır. Dini belirleyerek kendisi bir din haline gelen gelenek hayatı, insanı ve toplumu tek başına belirlemeye kalkabilmektedir. Dini gelenek, ahlaki ve manevi alanda bize nasıl iyi insanlar olabileceğimizi söylemenin ötesinde kendisini hayatımıza tepeden inmece bir şekilde dayatmaktadır. Başka bir ifade ile bireyi bütünüyle kontrol etmeye kalkmaktadır. Bireyi kontrol etme konusunda çok arzulu olan dini gelenek otoriteryan bir tavırla insan bilincine müdahale etmektedir. Bilinç genelde tamamen bireye ait bir şey olarak düşünülmektedir. Fakat dini gelenek bireyin bilincini şekillendirme ve kontrol etme iddiasında bulunmaktadır; çünkü insan bilincinin sapmalardan korunması için onun dini geleneğin kontrolünde olması kaçınılmazdır.¹Gelenek dini zihniyetinin çarpıcı bir örneğini oluşturan Katolik Kilisesinin kendisini insan bilincinin manevi muhafızı (the spiritual stewardship of human conscience) olarak nitelemesi bir tesadüf değildir. Dini geleneğin insan bilincine müdahalesi bilinci bireye ait özgür bir alan olmaktan çıkarmakta onu dini geleneğin mülkiyeti haline getirmektedir. Bilinç alanında özgür olmayan bireylerin özgür dindarlar ya da dinsizler olamayacağı ise çok açıktır. Bilincini dini geleneğin korumasına bırakmaya razı olan kişiler, kurumsal dini pratiklere köle olmayı kabul etmiş olduklarının çoğu zaman farkında bile değildirler.

Dini geleneğin amacı bireyi kendi sınırları içinde kontrol etmek ve onu hakimiyeti altında tutmaktır. Dini geleneğin stratejisi kendi kontrol ve hakimiyet alanını maksimum düzeyde genişletmeye ve bireyin özgürlük alanını ise minimum düzeyde daraltmaya -hatta mümkünse yok etme- dayanmaktadır. Dini geleneğe göre özgürlük, bireyin insan oluşunu gerçekleştiren merkezi bir değer değildir. Birey ve özgürlük kavramları içi boş anlamsız fantazilerden başka bir şey değildirler. Dini geleneğin ateşli müminlerinden biri olan Martin Lings'e göre özgürlük ,düzensizliğe sebep olan modern bir hurafedir; çünkü özgürlük iyiyi kötüye saptırarak düzensizlik meydana getirmektedir. Ona göre eski düzen sağlandığında, yani dini geleneğin hakimiyeti kurulduğunda özgürlük putu dünya yüzünde kaybolacaktır.²

¹T.H.Green, *The Principles of Political Obligation*, cilt. II, Londra, 1885.

²M.Lings, *Ancient Beliefs and Modern Superstitions*, Londra, 1965.

Dinin boyutları arasında geleneksel bir boyutunun olması doğal iken geleneğin din ya da dinin gelenek haline gelmesi ise tehlikeli bir dejenerasyondur. Dini geleneğin özgürlükten nefret etmesi hatta ona düşmanlık göstermesi onu bireysel özgürlüğümüzle karşı karşıya getirmektedir. Aşkın otorite olarak bireyin hayatını iktidarı altına almaya kalkışan bir dini gelenek bireysel özgürlüğümüz önünde bir engeldir. Bize nasıl düşünmemiz, nasıl hissetmemiz ve nasıl davranmamızı öğreten ve kendi kurallarına göre yaşamamızı isteyen otoriter bir ideoloji olarak dini gelenek, özgürlüğümüz açısından problemden öte ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Bireyin özgürlüğü gelenek dahil hiçbir şeye feda edilmeyecek kadar değerli olmasına rağmen, din haline dönüşen gelenek özgürlük alanımızı çoğu zaman belirleyip kontrolüne almaktadır.

Dini geleneğin direkt olarak bireysel özgürlük alanımızı hedef seçmiş olması bizi şu rahatsız edici sorularla yüzyüze getirmektedir: Dini gelenek özgürlüğün önünde bir engel midir? O özgürlüğümü zayıflatmakta mı ya da güçlendirmekte midir? Dini gelenek uğruna özgürlüğümünden vazgeçmeli mi ya da bireysel özgürlüğüme mi öncelik ve önem vermeliyim? Dini gelenek ve özgürlüğüm arasında pozitif bir ilişki kurmam mümkün müdür? Dini gelenek içinde özgür ve olgun bir birey olarak kendimi gerçekleştirebilir miyim ya da bunun için geleneğin dışına mı çıkmalıyım? Bu soruların hepsi üzerinde durmaktan öte özgürlüğümüze tehdit oluşturduğuna inandığımız geleneğin dinselleşmesi ya da dinin gelenekleşmesi yaklaşımına eleştirel olarak yaklaşarak onu bireysel özgürlüğümüz açısından problematize etmek istiyoruz. Olası yanlış anlamaları önlemek için şu noktanın altını çizmek istiyoruz: Dini geleneğin bireysel özgürlüğü engelleyen boyutunu problematize etmekteki amacımız modern dönemde yapıldığı gibi dini geleneğin toptan olarak tutucu, gerici, yobaz ve irasyonel hurafeler ve dogmalar yığını olduğuna dair bir imajını çizmek değildir. Bilinçli ve sistematik bir tarzda ideolojik bir mekanizma haline gelen dini geleneği yani dindarlık tecrübesinin geleneksel ve kurumsal dinin kontrolüne ve yönlendirilmesine girmesini bireysel özgürlük alanımızda yaratacağı olası problemler açısından sorgulamak istiyoruz.

Kurumsallaşmış ve gelenekselleşmiş din, kendi sınırlarını insan özgürlüğünün sınırları olarak empoze ettiği andan itibaren dini gelenek ve bireysel özgürlük arasında bir çelişkidenden öte bir karşıtlık meydana gelmektedir. Çünkü bu durumda dini gelenek otoriter bir ideoloji olarak bireysel özgürlük alanımızı işgal etmeye kalkışmaktadır. Ama dini gelenek kendisini olmuş bitmiş olmanın ötesinde yeni tecrübeler yaratmaya uygun bir açık olanaklar alanı haline getirip kendi içindeki otoriter unsurları ayıklayıp liberalleştirdiğinde birey özgür bilincine dayanarak dini gelenek konteksinde yeni tecrübeler yaratmaya devam edecektir. Dini gelenek liberal bir doğaya sahip olduğu takdirde kendisini özgürlük için açık bir alan haline getirebilmektedir. Liberal bir öze sahip olmayan dini gelenek çok

kolay otoriter ve kapalı bir ideolojik mekanizmaya dönüşerek otoriter kişiler yaratabilmektedir.

Dini gelenekle karşılaşmamız, sıradan herhangi bir şeyle karşılaşma gibi değildir. Bireyin dini gelenekle olan karşılaşması sürekliliği ve ağırlığı olan bir karşılaşmadır. Birey-dini gelenek karşılaşmasında güçlü olan kurumsal dindir. Dini gelenek, bireyi sürekli kendisinden bir şeyler alan pasif bir alıcı konumunda olmaya zorlamaktadır. Güç dengesinin kendisinden yana olduğunun bilincinde olan dini gelenek bireye şunu demektedir: 'Ben, ihtiyaç duyduğum her şeyi kapsamaktayım'. Bireyin dindarlık tasavvurunu alt-üst eden bu tavır, kişinin dini geleneğe tanrısal güçlere sahip kutsal bir yapı olarak bakmasına neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle onun zihin dünyasındaki gelenek algısı ölümcül bir şekle bürünmüştür. Gelenek dini, bu imajını bireyin iç dünyasında içselleştirmeyi başardıktan sonra, o artık sıradan bir şey olmanın ötesinde, aşkın iddialara sahip bir güç haline gelmektedir. Çünkü o birey, toplum ve hayat hakkında gerekli olan her şeyi tatmin edecek her şeye sahip bir güçtür. Gelenek dinine bu şekilde merkezi üst otorite pozisyonu verilmesi, onun yanılmaz olduğu yanılığını beraberinde getirmektedir. Geleneğin birçok şeyi kapsadığını düşünmek yanlış değildir. Fakat yanlıştan öte tehlikeli olan şey, gelenek dininin her şeyi en doğru ve hatasız bir şekilde kapsadığına inanmak ya da inandırılmaktır. Gelenek dininin yanılmazlığı fikri, entellektüel açıdan temelsiz olduğu kadar insan psikolojisi açısından da yıkıcıdır. Foucault herşeyin tehlikeli olduğunu söylemektedir (*Everything is dangerous*); ama belki de gelenek dini, insani ürünler arasında en tehlikeli ve yıkıcı mekanizmalardan birini meydana getirmektedir. Gelenek, şiddet, savaş, baskı, kölelik, ırkçılık, cinsiyet ayrımcılığı gibi bir çok insanlık karşıtı unsur barındırmasının anında, yardımlaşma, merhamet ve dayanışma gibi olumlu erdemleri de kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle gelenek iyi ve kötünün özgün bir karışımından meydana gelmektedir. Kendini kabul ettirme konusunda büyük güce sahip olan geleneklerin sorgulanmadan ve eleştirilmeden takip edilmesinin açık ya da gizli birçok yıkıma neden olabilecekleri büyük bir olasılıktır. Geleneklerin insani tecrübe içerisinde bir değere sahip hale gelmeleri için, bireyin özgür sorgulamasından geçmiş olmalıdırlar.

Dini gelenek ve birey arasında olgun ve sağlıklı bir ilişkinin gerçekleşmesi, onun bireysel kişilik hakkında derin bir kavrayışa sahip olmasına bağlıdır. Gelenek dininin aksine, dini gelenek bireyin şu kişilik haykırışına kulak tıkamak yerine onu çok ciddiye almalıdır: 'Gelenek, benim ben olduğumun farkına çok net varmalıdır. O, benim başka bir ben olmayacağımın farkına varmak zorundadır'. Bireylerin kendi kişiliklerini şekillendirmeleri tamamen onların özgürlük alanlarıyla ilgili bir husustur. Kişinin kendisini özgürce inşasını beğenmeyen bir gelenek, ondan kendisini gelenekçi dini mühendisliğe göre dizayn etmesini

isteyemez. Berdyaev'in dediği gibi özgür insanlar olarak kendimizi hiçbir inancın ya da geleneğin himayesine ya da sansürüne teslim edemeyiz.³

Gelenek dininin kendisini mutlak yanılmaz otorite haline getirmesi onu bi zatihi amaç, bireyi ise geleneği keşf ve taklit etmekle yükümlü bir araç haline getirmektedir.⁴ Gelenek dininin amaç, insanın onun hizmetinde araç olduğunu kabul eden yaklaşımın en tipik örneğini eski bir Yahudi grubu olan Phariseilerdir. Hıristiyanlık düşüncesine göre İsa'nın hayatı, bu Yahudi grubunun gelenek dini yaklaşımıyla mücadeleden ibarettir. İsa, sünnet ve Cumartesi günü çalışma yasağı gibi bazı dışsal Yahudi geleneklerini ihlal edip eleştirince bu grubun şiddetli mu halefetiyle karşılaştı. İsa, bu grubun, insanı, gelenek dininin hizmetinde köle gören anlayışını şu radikal cevapla eleştirmektedir: "İnsan Sabat (Cumartesi günü tatili) için yapılmamıştır. Sabat insan için yapılmıştır." Bireyin gelenek dinini taklit ve keşfetmek gibi asli bir yaşamsal görevi yoktur. Bireyin asli görevi, olgun ve özgür bir birey olmak için sürekli bir oluş içerisinde olmaktır. Bireyler, kendilerine geleneğin amaçlarını gerçekleştirecek araçlar olarak bakmamalıdır. Gelenek bireyi yaratmamakta, bilakis gelenekleri yaratan özgür bireylerdir. Ancak bizden önceki bireylerin yarattığı gelenekler, gelenek dini gibi ideolojik yaklaşımlarla bizi yaratma iddiasında bulunabilmektedirler.

Geleneği oluşturan unsurlar, her insan ürünü gibi ezeli olarak geçerli değildirler. Birey, sürekli olarak geleneklere uymak zorunda değildir. Geleneğin artık geçerli olup olmayacağına birey, tek başına karar verme özgürlüğüne sahip olmalıdır. Toplumun diğer bireyleri, o geleneği devam ettirseler bile bireyin o geleneğe kopma özgürlüğü olmalıdır. Bireyin artık kullanmak istemediği gelenekleri, modern formlar altında onun hayatına taşımak pek anlamlı değildir. Kişinin artık kullanmak istemediği bir gelenek, toplumsal baskı yolu ile ona empoze edilebilir, ama onun birey için anlamlı olması mümkün değildir. Gelenek dini, kendisinin yanılmaz yaşam klavuzu olduğu şeklindeki patolojik tavrının bir sonucu olarak, ikiyüz yıl önce ifade edilmiş bir fikri ya da inancı hayatımıza empoze etmeye kalkabilir. Atalarımızın daha önce yaşadıklarını bizim tekrar yaşamamız artık mümkün değildir. Gelenek dini için, onun hayatımıza empoze ettiği geleneklerin, bireysel olarak benim ve diğer insanların hayatlarını üstün dercede yaşanmaya değer kılp kılmadığı sorusu önemli değildir. Hayatı yaşanmaya değer kılmayan gelenekleri yaşam alanına taşımak, özgürlük alanımızı verimsizce tüketmek anlamına gelmektedir. Geleneğin unsurlarını bugüne taşımak, bireyin ihtiyaç duyduğu bir şey değildir; çünkü onların bireyin hayatına empoze edilmesine karar veren gelenek dini yaklaşımıdır.

Geleneklerin dış bir güç tarafından bireyin hayatına empoze edilmesinden ziyade, birey, gelenekler konusunda şu sağlıklı tavrı geliştirme olgunluğunda

³ Bkz.: N.Berdyaev, *Dream and Reality*, Londra, 1950.

⁴ Geleneğin otorite olarak algılanması konusunda ilgili olarak bkz.: J.Friedrich, *Tradition and Authority*, New York : Praeger, 1972.

olmalıdır: Gelenekleri taklit etme tavrını terkeden olgun birey, herhangi bir geleneğe ihtiyaç duyduğunda ona kendisine özgü yeni bir bakış açısıyla yaklaşmayı tercih etmelidir. Geleneklerin daha öncekilerin bakış açılarıyla ele alınması bireyin özgürlüğüyle uyumsuzdur. Geleneklerin unsurlarında özgürlük açısından problem olan şey, onların eskiliğinden çok onların sınırlı oluşlarıdır. Sınırlı geleneklere modern bir dizayn vermek özgürleştirici bir çaba olmaktan ziyade verimsiz bir teşebbüstür. Özgürleştirici yaklaşım bireyin ihtiyaç duyduğu geleneği yeni bir forma sokmaktan ziyade bireyin geleneğe olan tavrını olgunlaştırıcı yönde yenilemeyi hedeflemektedir. Yeni tavırlar geleneğin aşıp yeni gelenekler yaratma anlamına geldiğinden bu sadece eski geleneğin yıkılması olarak anlaşılmamalıdır. Bakış açısındaki yenilenme, kişinin özgürce kendisini ve dünyayı yeni bir bakış açısıyla yeniden yaratması demektir.

Gelenek, tamamen insan yapımı bir olgudur. Onun bütün unsurlarında, insanın damgası bulunmaktadır. İnsani bir olgu olan geleneğin standart ve değişmez normlar mecmuası olarak anlaşılması geleneği dehumanize etmektedir. Gelenek dini, geleneği insani olmaktan çıkarıp onu kutsal gelenek (*sacred tradition*) olarak ilahlaştırmaktadır⁵. Geleneği kutsal bir niteliğe bürüyenler, geleneğin kutsallaştırılmasıyla geleneğin tutarlı, devamlı ve değişmez bir hikmet hazinesine dönüşeceği yanılığını içerisindedirler. Kutsal gelenek taraftarlarının bu yanılığının aksine gelenek, sürekli değişen bir insani faaliyet olarak bir değer ve anlam ifade etmektedir. İnsanın sürekli faaliyeti, geleneğin hep aynı ve değişmez kalmasını imkansız kılmaktadır. Kutsal gelenek kavramı, insanın sürekli faaliyet alanı olarak geleneğin anlaşılması yaklaşımıyla derin bir şekilde farklılık göstermektedir. Kutsal sıfatı almış bir gelenek insani olmadığı gibi artık gelenek de değildir. Kutsal gelenek, bir yanılığın kutsallaştırılmasından başka bir şey değildir.

Gelenek dini, doğruyu ihtiva ettiğini söyleyerek birey ve toplumun tek klavuzu olduğu savında bulunmaktadır. Doğrunun gerçekten gelenek dininde mevcut olduğu iddiası bizzat kutsal gelenek yaklaşımının kendisinden (*sui generis*) kaynaklanmaktadır. Gelenek bu iddiası, özgürlüğümüz açısından problem teşkil etmektedir. Özgür insanlar olarak geleneğin muhtevasının doğru olup olmadığını belirleme özgürlüğüne sahip olmamıza gelenek onay vermekte midir? Gelenek doğruları barındıran bir yapı olacağı gibi onun yanılığları ve dejenerasyonları bünyesinde barındıran sahte bir rehber olma olasılığı da vardır. Gelenek yanılığ ve dejenerasyonlarla dolu bozulmuş ve çürümüş bir yapı yerine doğruları içinde barındıran otantik bir olgu olduğunu belirlememize gelenek ne dereceye kadar izin vermektedir? Gelenek maskeli görüntüsünün arkasındaki karanlık boyutunu bize göstermeye hazır mıdır? Ya da ne dereceye kadar onun karanlık boyutunu keşfetme özgürlüğüne sahip bulunmaktayız?

⁵ Nasr geleneği kutsallaştırma eğiliminin tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Bkz.: S.H.Nasr, *Knowledge and the Sacred*, Albany : State University of New York, 1989.

Çürümüş bir boyutu olduğunu kabul eden ve kendisini tamamen bize açan bir gelenek, zayıflığını ve zaafını göstermekten ziyade kendisinin özgür insanlar eliyle olgunlaştırılması için bir davet yapmaktadır. Geleneğin kendisini özgürce sunması kadar insanların geleneğe özgürce yaklaşım göstermesi de önemlidir. Gelenek dininin otoriter tavrından uzak olarak dini geleneğin, kendisini özgürce sunma yeteneğine sahip olup olmadığını göstermesi, onun en büyük olgunluk testidir. Geleneğin kapalı ve dar bir yapı yerine özgürlükçü ve eleştirel düşünceye davetiye çıkarabilen bir güç olduğunu göstermesi onu zayıflatmayacaktır. Bilakis böyle bir açıklık dini geleneği kendisine körü körüne uyulan gelenek dini olma tehlikesinden kurtaracak ve onu derin anlayış ve kavrayışlara esin kaynağı olabilen yenilenmiş bir güce dönüştürecektir.

Doğası gereği gelenek dini, bizi geçmişle ilişkilendirmektedir. Gelenek dininin geçmişe olan vurgusu normal bir vurgu değildir. Gelenek dini bizi geçmişle kutsal bir randevuda biraraya geliyormuşçasına yüzyüze getirmektedir. Bu kutsal randevuda bizden istenen kendimizden öncekilere saygı göstermenin ötesinde onların üstünlüklerini ilan etmek ve onlara teslim olmaktır. Ne kadar özgür ve olgun bireyler haline gelmemizden çok kadim olana ne kadar bağlı olduğumuzun derecesi gelenek dininde en büyük erdem olarak kabul edilmektedir.

Gelenek dini yaklaşımının temel duygusal karakteristiği korkudur. Yaşam doğası gereği spontane yaratıcı aktivitelerden oluşmaktadır. Yaşamak, içimizdeki dünyayı dış dünyada özgürce aksiyona dönüştürmektir. Gelenek dini, insanlar arasında geleneğe aykırı davranma korkusunu yaymaktadır. Başka bir ifadeyle, geleneğin iç dünyamızda yarattığı korku yaşamın spontane yaratıcılığını dondurmaktadır. Geleneği kendisinden korkulan büyük bir otorite şeklindeki algılamamız arttıkça, bizim özgürce yaşama derecemizde de azalma ve zayıflama olmaktadır. Gelenek dininin korkusuyla determine olmuş bir hayat dünyayı kendisine düşman, geleneği ise güvenli bir liman olarak algılamaktadır. Dünyaya karşı duyduğumuz düşmanlık duyguları bizim gelenek adı altında bir savunma mekanizması inşa etmemize neden olmaktadır.⁶ Böyle bir durumda içsel olarak dünyanın düşmanlığına karşı bizi koruyacak, bize güven verecek ve bir çeşit kurtuluş yolu sunacak geleneği arzu etmekteyiz.

Gelenekçi perspektifin iç dünyamızda yarattığı korkuya dayalı oryantasyon bizi dış dünya ile, diğer milletlerle, diğer din ve inançlarla gerilim ve çatışma içine koymaktadır. Geleneğe bağlı olma korkusuyla yaşama yerine insan, hayatını gelenek dininin korkusundan uzak olarak spontane tarzda uygun bir şekilde ortaya koyduğunda daha yaratıcı ve doğal yaşamaktadır. Bizi hayata karşı savunma pozisyonuna koyan korkuya dayalı gelenek dini, özgürlüğümüz için bir korku limanıdır. Gelenek dini, yalnız olma ve kalma korkumuzu istismar ederek bizim özgürce enerjimizi, aktivitemizi ve diğer insanlarla beraber olma aşkımızı hayat

⁶Bkz.: E.C.Parsons, *Fear and Conventionality*, New York, 1914.

içerisinde ifade etmemize engel olmaktadır. Hayatın her gerçek aktivitesi, içimizden dışarıya doğru pozitif ve özgürce yarattığımız şeyleri ifade etmektedir. Gerçek anlamda özgür ve spontane olarak ortaya konan herşeyin, bir taklidi ve sahtesi bulunmaktadır.

Gelenek, başkalarının özgürce ve spontane olarak yarattığı birçok unsurdan meydana gelmektedir. Bireylere özgürce ve spontane olarak yaşam içinde kendilerini ifade etmekten korkmalarını öğreten gelenek dini, başkalarının daha önce özgürce ortaya koyduklarını taklit etmeyi yaşam tarzı olarak empoze etmeye dayanmaktadır. Gelenekün taklit edilmesi, bizim hayattan korkmamızın bir ürünüdür. Yaşam korkumuz, bizi gelenekçilik hastalığına sürüklemekte ve bizi, özgür ve spontane olarak yaşayan sağlıklı insanlar olmaktan alıkoymaktadır. Spontane olarak yaşamamızı reddetmeyen, bizi yaşam korkusundan uzaklaştıran ve özgürlük serüvenimize katkı sunan bir araca dönüştüğünde, dini gelenek, özgür insanlar olma sürecimizi geliştiren bir vasıta haline gelecektir. Korku ve taklide dayanan *gelenek dini*, sahte bir gelenek anlayışına dayanırken hayatın özgürce ve spontane olarak yaşanmasını teşvik eden *dini gelenek* ise sağlıklı ve yapıcı bir doğaya sahip olma kapasitesini gösterebilir. Sağlıklı ve yapıcı bir doğaya sahip dini gelenek, sahte gelenek dininin savunduğu şeylerin tamamen karşısındadır. Yaratıcı bir dini gelenek, gelenek dinine karşı şu değerleri savunmaktadır: Donukluğa karşı yaşamayı, formalizme karşı spontaniteyi, güvenli bir limana sığınma yerine maceracı bir ruh dinamizmini, zihnin mekanikliği olan dogmatizme ve duygusal mekanizasyon olan konformizme karşı yaşamın plüralist farklılıklarını.

Dini gelenek ve birey arasındaki ilişkide şu soru özgürlük açısından çok önemlidir: Gelenek-birey ilişkisinde gelenek süje, birey obje midir? Başka bir ifadeyle bireyi belirleyen gelenek midir ya da gelenek birey tarafından mı belirlenip oluşturulmaktadır? Bu soru bağlamında iki ilişki biçimi gündeme gelmektedir: a) Birey geleneğe karşı nasıl tavır almalıdır? Başka bir ifadeyle bu soru, bireyin mensubu olduğu geleneğe karşı nasıl bir duruş aldığını içermektedir. b.) Gelenek, bireyi nasıl algılamaktadır? Bu soru, geleneğin bireyi nasıl konumlandırıldığını ifade etmektedir. Dini geleneğin bireyden yapmasını istediği ve bireyin kendisinin yapmak istediği şeyler vardır. Gelenekün talepleri ile bireyin yapmak istediği işler birbiriyle uyduğu zaman dini gelenek-birey ilişkisinde büyük bir problemin olmadığını söyleyebiliriz. Fakat dini geleneğin talepleri ile bireysel istekler birbiriyle çatıştığı zaman özgürlük açısından herkesin karşılaşacağı şu önemli soru ortaya çıkmaktadır: Birey kendi isteklerini mi yapacak ya da geleneğin taleplerini mi yerine getirecektir? Bu soruya cevap olarak birey değişik tavırlar geliştirebilir.

Bireyin gelenekle olan ilişkisinde takınabileceği birinci tavır bireysel taleplerini inkar edip geleneğin taleplerini yerine getirmesidir. Bu tavır, bireyin geleneğin pasif bir alıcısı konumunda olmayı içselleştirdiğini göstermektedir. Başka bir deyişle birey, geleneğe kul olmayı kabul etmektedir. İkinci tavırda birey, kişisel

isteklerinin farkında olmasına rağmen dini geleneğin taleplerini yerine getirmeye kendisini zorlanmış hissetmektedir. Bu tavrı takınan birey şöyle demektedir: 'Benim kişisel isteklerim var ama benim dışında varolan güçlü bir dini gelenek var. Ben bu güçlü gelenek içinde yaşadığıma göre onun taleplerini yerine getirmek için çok çaba sarfetmeliyim'. Bu ikinci tavrın birinci tavidan farkı bireyin kişisel isteklerinin farkında olması ve kendi isteklerinin dini geleneğin taleplerinden farklı olduğunu kabul etmesidir. Birinci tavrıda birey kişisel isteklerini inkar etmekte ve gelenekle olan herhangi bir farklılığı kabul etmemektedir.

Üçüncü tavır bireyin hem bireysel isteklerini yerine getirmeye çalışması hem de geleneğin taleplerini gerçekleştirilmesi şeklinde olabilir. İlk iki duruşun aksine birey bu tavrıda bireysel isteklerini inkar ya da ihmal yoluyla geleneği esas almamasına rağmen o hem kendisini hem geleneği memnun etme yolunu seçmektedir. Başka bir ifadeyle birey, talepleri birbiriyle çatışan iki otoriteye aynı anda teslim olmaktadır. Bu yaklaşımda insan olmanın ağırlığı yanında birey, geleneğin dayanılmaz yükünü kaldırmaya çalışmaktadır.

Bireyin takınabileceği dördüncü yaklaşım ilk üç yaklaşımdan radikal bir şekilde ayrılmaktadır; çünkü birey gelenek karşısında yeni bir duruş almıştır. Bu tavrı alan kişi bireysel taleplerini inkar ya da ihmal etmediği gibi dini geleneğin taleplerini ağır bir yük olarak kaldırmaya çalışmamaktadır. Birey geleneği değiştirerek geleneğin alıcısı değil yeni geleneklerin yaratıcısı olma şeklinde yeni bir duruşu gerçekleştirirken peşindedir. Bu tavrı takınan birey açısından geleneğin kendisinden önceki insanların tecrübelerinden alınan bir miras olması onun, yani geleneğin insani faaliyetle değiştirilebileceği, yeni geleneklerin ve tecrübelerin yapılabileceği anlamına gelmektedir. O halde birey, kişisel istekleri doğrultusunda özgürce geleneği reddedebilir, onun dışına çıkabilir ve kendi tecrübesiyle yeni gelenekler yaratabilir. Bu yaklaşım içerisinde olan birey için dini gelenek, artık herkesin uymak zorunda olduğu değiştirilemez katı bir miras olmaktan çok, o değiştirilmeye müsait bir ortamdır. Bu yaklaşım, geleneğe, bireyin özgürlüğünün bir oyun alanı olarak bakmaktadır. Kişi, özgürce geleneğe müdahale edip, onu değiştirebilme seçeneğine sahip olmaktadır. Bireyin geleneği özgürce değiştirmeye yönelik teşebbüsleri, karşılaşılabilecek güçlü direnmelerden dolayı çoğu zaman başarısızlığa uğrayabilir. Ama başarısızlıklarına rağmen birey, özgür ve spontane nitelikte yaşama arzusundan vazgeçip gelenek dininin bir taklitçisi konumuna düşmemelidir.

Bireyin, geleneğin bütün olarak kendisini tatmin ettiğini, yaşamı için ihtiyaç duyduğu herşeyin gelenekte mevcut olduğunu söylemeye ve gelenek dininin kontrolünde bir yaşam tarzını benimsemeye hakkı vardır. Ancak bir bireyin ya da bazı bireylerin kendileri için yeterli ve geçerli olan geleneklerin bütün toplum için doğru ve yeterli olduğunu söylemeye hakları yoktur. Örneğin Ortaçağda geçerli olan geleneksel din teolojisini günümüzde herhangi biri, kendisi için yeterli bulup

benimseyebilir. Ancak ortaçağ geleneksel teolojisinin bugün de herkes için geçerli ve yeterli olduğunu iddia edip, onu bütün topluma empoze etmeye kimsenin hakkı yoktur. Ortaçağdaki teolojik geleneğin bütün topluma empoze edilmesi, geleneğin patolojileştirilmesi anlamına gelmektedir. Geleneğin patolojileştirilmesi gelenek dininin hastalıklı yüzünü ortaya koymaktadır. Geleneğin patolojik yönü, bireysel özgürlükle bağdaşmamaktadır. Gelenek plüralistlikçe bireysel özgürlükle uyumlu hale gelmektedir. Gelenek plüralizmi, herkese kendisine uygun dini geleneği seçme ve onu yaşama olanağı sağlamaktadır. Dini gelenek plüralizminde esas olan şey, hiçbir geleneğin bireye ve topluma empoze edilmemesidir. Birey, dini gelenekler konusunda özgürce tercihlerde bulunabilmelidir. Gelenek plüralizminin aksine gelenek patolojisi, bireylere özgür tercihlerinin dışında bazı dinleri dayatarak onlara dini geleneği kaldırılması zor bir yük haline getirmektedir.